

Nimetus kirjakeeles (kohustuslik)

Mardi- ja kadrisandis käimise traditsioon Eestis

Nimetus kohalikus keeles, murdes või slängis

Marti ja katri jooksmine

Mardiks ja kadriks käimine

mardi- ja kadrisandiks / sandiks käimine

sanditamine

Santimine

Sant'man käümine, sandin käümine, märdisandih ja kadrisandih käümine (võro)

Asukoht

Üle-eestiline

Kirjeldus (kohustuslik)

Mardi- ja kadrisandiks käimine on üle-eestiliselt tuntud sügistalvine rituaal ja meelelahutus. Nende kahe tähtpäeva pidamises on küll piirkondlikke erinevusi, kuid kombed ja eesmärk on sarnased. Sanditamas käiakse mardilaupäeval, 9. novembril ja kadri-laupäeval, 24. novembril ehk mardi- ja kadripäeva eelõhtutel. Seda kommet harrastavad nii lapsed, noored kui ka täiskasvanud. Sageli minnakse sanditama koos pere, sõprade, klassikaaslaste, lasteaiarühma või töökollektiiviga. Küllastatakse nii täiesti võõraid inimesi kui ka tuttavaid, kes elavad linnas või maal, nii paneel- kui ka eramajades.

Santima minejad maskeerivad ennast erinevateks tegelasteks vastavalt fantaasiale ja traditsiooni tundmisele. Mida lõbusam, tundmatum ja naljakam tegelaskuju, seda parem! Sageli kogunevad sanditajad kellegi poole külla, et siis ühiselt maskeeruda ja ettevalmistusi teha. Mardisandid riietuvad tavaliselt tumedatesse meesterõivastesse, kannavad pahupidi pööratud kasukat või muid karvaseid üleriideid, varjavad end tumeda maski ja habeme taha või võõpavad näo koguni mustaks. Mardisandid on sageli maskeerunud loomadeks, varasemalt ka lindudeks. Mardid on lärmakad ja hirmuäratavad.

Kadrisandid on riietatud tavaliselt heledatesse naisteriietesse, nad on naiselikumad ja rohkem ehitud. Kadrisantide hulgas on sagedased pissiva kadrititega nooriku ja

kadrihane maskeeringud. Kadri- ja mardisandi kostüümid ja maskid on tihti ise välja mõeldud ning valmistatud kodus leiduvatest riideesemetest või ehetest – kasukad, kindad, sallid jne. Mask on sageli mõeldud ühekordseks kasutamiseks või seniks, kuni see sanditamisele vastu peab. Tänapäeval on maskide kandmise asemel tavapärasem näo meikimine.

Kui maskid on ees, lähevad sanditajad liikvele ehk santi jooksmas. Sandiseltskonnad käivad perest peresse, koputavad ustele ja küsivad lauldes sisselaskmist. Küla- ja linnakogukondades käiakse santimas peamiselt õhtuhämaruses, samas kui töökollektiivides ja haridusasutustes sanditatakse päevasel ajal. Kui sanditajad pääsevad tuppa, siis nad laulavad, mängivad pilli, küsivad mõistatusi, teevad nii enda kui ka võõrustaja kulul nalja, mängivad rahvamänge, esitavad oma ettevalmistatud etteasteid või lõbustavad pererahvast mõnel muul moel.

Sanditamise tseremoonia peadib pererahvale õnne soovimisega, mille saateks visatakse sageli viljakuse sümbolina põrandale teravilja ja herneid (hingedeaja traditsiooniline toit). Sanditajatele antakse tänutäheks kaasa erinevaid ande: peamiselt söögikraami, raha ja maiustusi. Traditsiooniliselt on sanditajate iga tegevust saatnud pikad kindlavormilised regilaulud, millest tänapäeval on jäänud kasutusse peamiselt vaid kaks: ukse taga lauldav sisselaskmislaul ning enne lahkumist esitatav tänulaul.

Veel tänapäevalgi usub pererahvas, et sanditajad toovad oma külaskäiguga eelolevaks aastaks õnne ja edenemist, ning nende tulekut oodatakse väga. Sanditajate tulekuks peab koristama toad ja varuma ande, sageli maiustusi. On usutud, et mardija kadrisandid kehastavad meie lahkunud esivanemate hingi, kes sel sügistalvisel perioodil, hingedeajal, ringi liiguvad ja keda tuleb lahkelt majja lasta ning kostitada. Lisaks on mardija kadrisantide külaskäik hea vaheldus muidu nii pimedal ja tegevustevaesel ajal, eriti eraldatud maakohtades.

Sanditajate endi sõnul on nende jaoks olulised ühine lõbus ajaveetmine, sõpradega kokkusaamine ja „millegi toreda tegemine“. Tänapäeval on mitmeid kogukondi ja gruppe, kes tegelevad teadlikult vanade sanditamislaulude ja -kommete taaselustamisega, uurides oma paikkonna sanditamistavasid ja vanemate inimeste mälestusi. Sanditamas käimine on nagu improvisatsiooniline teater, kus iga pere juures toimub ainukordne etendus. Sanditamise puhul on oluline roll vastuvõtval perekonnal, kellega koos mängides ja suheldes kujuneb kohapeal välja just sellesse hetke ja olukorda sobiv

tegevus. Sanditajad lähtuvad perele esitatavates tegevustes küll omaenda fantaasiast, aktuaalsetest ühiskondlikest teemadest, perekonna eripärast ja kohapeal tekkinud mõtetest, kuid järgivad siiski kindlat eesmärki: perele õnne toomist ja lõbusat aja veetmist.

Ajalooline taust (kohustuslik)

Mardi- ja kadripäev on eesti rahvakalendri sügistalvised tähtpäevad. Eestis on ajalooliselt sandiks käidud mitmetel erinevatel sügistalvistel tähtpäevadel, kuid peale mardi- ja kadrisandi kommete on teised sanditamistavad harvemad ja paikkondlikuma iseloomuga. Ülemaaliselt tunti vaid mardi- ja kadrisante. Ühine oli aga kõikide sanditamiste funktsioon: esialgu viljakuse ja õnne toomine pererahvale, hiljem (alates 19 saj. keskpaigast) aga külanoorte omavaheline lõbutsemine. Tänapäevani on üle-eestilise traditsioonina säilinud vaid mardi- ja kadrisandiks kehastumine.

Mardi- ja kadripäeva tähistamise päritolus ja vanuses ei saa olla päris kindel – seda on peetud nii põliseks läänemeresoome, algselt aastavahetuspühade või surnutekultusega seotud pühaks (K. Salve, H. Tampere, Ü. Tedre) kui ka uuemaks germaani laenuks (O. Loorits). Mardi- ja kadripäeva nimetuse tulenemine katoliiklikust traditsioonist, sh 4. sajandil elanud Toursi piiskop Martinusest ja hiljem Martin Lutheri asutamise päevast, ei ole üheselt tõestatav, samuti nagu ka kõlaline lähedus surmahaldja põhja-eestilise nimega *marras*, *mardus* (A. Saareste, M. J. Eisen). Kindel on see, et tänapäevane sandikskäimise komme ühendab endas paljude sajandite kihistusi.

Kombestik on olnud tähtis enda tundmatuse ni maskeerimine. Just sanditamiseks tehtud maskide kandmise komme tuli moodi 20. sajandil ja esmalt linnades. Sanditamise vanemas kihistuses maskeeriti end peamiselt loomaks (sokk, hani, karu), hiljem kasutati moonutatud riietust (mehed naiste riietes jne). Traditsiooniliselt on sanditamine olnud külanoorte, sageli meeste lõbustus ja erinevalt tänapäevast lapsed sanditamas ei käinud.

Kadri- ja mardikombestiku lahutamatuks osaks on olnud pikad laulud, mis saatsid kõiki tegevusi. Vanadel sanditamislauludel on kindel tsükliline vorm, kuid laulud ise varieeruvad paikkonniti viisi ja tsükli järjekorra poolest. Ajas on muutunud nii sanditajate välimus (maskide taandumine), etteasted (pikkade regilaulude asemel luuletused,

mõistatused, naljad) kui ka santimise üldine tähendus (viljakuse tagamise rituaalide asemel omavaheline kooskäimine ja ühine lõbutsemine).

Seotud teadmised, oskused, kombed ja tavad

- Mardi- ja kadripäeva tähistamine Karksi ja Halliste kihelkonnas
- Mardijooksmine Järva-Madise kihelkonnas
- Sokujooksmine Saaremaal Haeska, Metsküla ja Randvere külas

Nähtuse, oskuse, teadmise edasiandmine ja -kandumine (kohustuslik)

Mardi- ja kadrisandis käimise tava kandub lastele edasi peamiselt vanematelt ja vanavanematelt, aga ka kooli- ja lasteaiaprogrammide kaudu. Suurem osa täiskasvanud sanditajatest on käinud ise lapsena kadri- või mardisandis või neil on mälestusi sanditajate külaskäigust. Traditsiooniga tegelemisele annab indu juurde see, kui perre sünnib lapsi ja tärkab soov anda lastele edasi oma lapsepõlves kogetud positiivseid elamusi. Sanditamas käiakse peamiselt sõpradega, kuid koolis ka klassi ja lasteaias rühmaga. Täiskasvanud sanditajad on koondunud peamiselt erinevate huviringide ümber (rahvatantsurühmad, matkaklubid, jahimehed, laulukoorid, õmblusringid, saunaklubid jne).

Mardi- ja kadrisandid on väga oodatud külalised eriti just maakohtades ja eakate inimeste kodudes, kus talvisel ajal on meelelahutust ja läbikäimist vähem ning elamusterohke külaskäik annab pereliikmetele jutu- ja mõtlemisainest nädalateks.

Tava edasikandumisele aitavad kaasa ka kogukondades, noortekeskustes ja rahvamajades korraldatavad temaatilised sündmused, koolitused, muuseumiprogrammid, trükitud raamatud ja juhendmaterjalid, erinevad internetiallikad (veebileht hakkamesantima.ee jt), meedias nähtud info ja tänaval teiste kadri- ja mardisantide nägemine.

Sanditamas käiakse andide saamise (peamiselt lapsed), omavahelise kokkusaamise ja ühise lõbusa aja veetmise eesmärgil. Õnnesoovide jagamist pererahvale ning teadlikku traditsioonide edasikandmist peamiseks eesmärgiks ei peeta.

Võimalikud ohud (kohustuslik)

Sanditamiskombestik on püsinud läbi aja elujõulisena. Selle edasikandmist ohustavad välismaiste pühade (*halloween*) jõuline ning kommertslik turundamine ning nähtavus avalikus meedias, samuti jõulude varajane (näiteks alates oktoobrist) propageerimine kaubanduses. Mardi- ja kadrikombestikuga tegelemine ei soosi pinnapealsust, mugavust ja laiskust, mida sageli tekitab tänapäevane meelelahutusvõimaluste rohkus (ei pea ise olema enam aktiivne). Kuna sanditamiseks vajaliku saab tekitada kodustest või taaskasutatavatest vahenditest, ei suurenda selle tava populariseerimine tarbimist ega ole seetõttu ettevõtetele kaubanduslikust küljest atraktiivne tähtpäev.

Oluliseks ohuks on tähtpäeva sügavama sisu ja tähenduse (sandid kui esivanemate hinged ja õnne toojad) unustamine, mille tulemusel muutub kombestik inimeste jaoks pealiskaudseks. Näiteks ei taheta kanda näo ees maske, sest ei teata enam selle tava sügavamat tähendust (enda tundmatuse ni maskeerimine, et kehastada kedagi teist) ja seetõttu ei tundu see oluline.

Takistuseks peetakse ka teadmiste puudust (ei teata täpselt, mida teha), hirmu avaliku esinemise ja eksimise ees ning hirmu näida naeruväärsena (eriti laste ja noorte seas). Lukustatud kortermajade trepikojad, kurjad eramajade koerad ja ebaviisakad vastuvõtjad peletavad samuti sanditajaid eemale. Tava mittetundmisest tulenev ebameeldiv kogemus ohustab traditsiooni edasikandumist otseselt.

Ebameeldivat kogemust ja teadmatust soodustavad sageli ka kooliprogrammid, mis keskenduvad kombestiku teoreetilisele ja ajaloolisele osale, kuid ei anna võimalust seda loominguliselt praktikas läbi teha, ja seetõttu ei teki noorel sanditamisega isiklikku seost.

Nähtuse, oskuse, teadmise toetamiseks astutud sammud (kohustuslik)

Kombestiku toetajana on oluline osa haridusvõrgustikul – koolidel, lasteaedadel, kus sanditamiskombestik on kajastatud kooliõpikutes ning kus korraldatakse kooli- või lasteaiaasiseseid mardi- ja kadrisandijooksusi. Samuti propageerivad kadri- ja mardikombestikku erinevate ürituste toel (koolitused, näitused, viktoriinid, kadri- või mardisandi jooksmine, maskide meisterdamine, ühislaulmised) paljud muuseumid,

raamatukogud, rahvamajad, seltsimajad ja noortekeskused ning ka erinevaid ühingud (Eesti Folkloorinõukogu, Eesti Rahvapärimuse Kool, Eesti Pärimusmuusika Keskus). Pikematest koolitustest kasvavad välja uued eestvedajad, kes annavad neid teadmisi edasi oma pere-, piir- või kogukonnas (lasteaias, rahvamajas, huviringis).

2018. aastal loodi Eesti Folkloorinõukogu eestvedamisel koostöös Eesti Rahvakultuuri Keskusega sanditamiskombestikku populariseeriv aktsioon „Hakkame santima!“.

Aktsiooni raames on kombestiku elavdamiseks

- loodud koduleht hakkamesantima.ee ning erinevad sotsiaalmeediaplatvormid;
- alates 2019. aastast viidud läbi iga-aastast mardi- ja kadrisantide rahvaloendust;
- loodud santimistraditsiooni populariseerimiseks maakondlike kuraatorite võrgustik;
- koostatud mitmeid õppevideoid, juhendmaterjale ning loovaid ideid mardi- ja kadripäeva tähistamiseks;
- korraldatud kogumiskonkurss ning 21. sajandi mardi- ja kadrisantide ideekonkurss;
- kutsutud ellu kaks suurt rahvusvahelist festivali, mis päädisid kontsert-lavastustega, lisaks peetud koolikontserte ning üle-eestilisi mardi- ja kadripäeva pidusid maakondades;
- viidud läbi mardi- ja kadripäeva kombestiku, toidu- ja teatrikoolitusi;
- käidud santimas Eesti Vabariigi presidendi, peaministri kantselei, Riigikogu, linnavalitsuste juures ja mujal;
- antud välja igal aastal kaks santimisteemalist infokirja, millest esimene annab ideid ja inspiratsiooni eelolevaks santimisperioodiks, teine aga kokkuvõtvat teavet ning sisaldab kogemuslugusid.

Bibliograafia

Hiiemäe, Mall. 1999. Mardipäev ja kadripäev. Tallinn: Olion.

Hiiemäe, Mall. 1994. Eesti rahvakalender VI. Tallinn: Eesti Raamat.
Hiiemäe, Mall. 2010. Pühad ja argised ajad rahvakalendris. Tallinn: Varrak.
Tamjärv, Maret; Siirman, Vivian; Särg, Taive; Sepper, Ülle. Koost 2012. Mardipäev. Eesti Vabaõhumuuseum. Tallinn: Grenader.
Tamjärv, Maret; Siirman, Vivian; Särg, Taive; Sepper, Ülle. Koost 2013. Kadripäev. Eesti Vabaõhumuuseum. Tallinn: Grenader.
Salve, Kristi. 1984. Sanditamine liivlastel – Paar sammukest eesti kirjanduse uurimise teed. Uurimusi. Eesti rahvaluule aspekte. X. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Fr. R. Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseum. Tallinn. lk. 83–119.
Eisen, M. J. <i>Eesti uuem mütoloogia</i> . Tallinn, 1920.
Tampere, H. 1960. <i>Eesti rahvalaule viisidega</i> II. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Fr. R. Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseum. Tallinn.

Internetiallikad

Lingi pealkiri nt Jaanipäev andmebaasis Berta	Link nt http://www.folklore.ee/Berta/tahtpaev-jaanipaev.php	Allika lühitutvustus nt ülevaade jaanipäevakommetest eesti rahvakalendri tähtpäevade andmebaasis Berta
1 Kadripäev andmebaasis	https://www.folklore.ee/Berta/tahtpaev-kadripaev.php	Ülevaade kadripäeva kombestikust Eestis
2 Mardipäev andmebaasis	https://www.folklore.ee/Berta/tahtpaev-mardipaev.php	Ülevaade mardipäeva kombestikust Eestis
3 Ülevaade Eesti maskeerimiskombestikust	https://www.folklore.ee/Sanditajad/index	Digitaliseeritud andmebaas Ülo Tedre eesti vanematest sanditamis- ja maskeerimiskommetest.
4 Hakkame santima! koduleht	https://hakkamesanti.ma.ee/	Sanditamiskombestikku populariseeriva kampaania veebileht
5 Mardipäeva ja kadripäeva kombestik Eesti Pärimusmuusika Keskuse õpikeskkonnas	https://www.opiq.ee/kit/465/chapter/25303 ja https://www.opiq.ee/kit/465/chapter/25304	Üldhariduskoolide õpetajatele ja õpilastele kasutamiseks mõeldud 15-minutilised õppevideod mardipäevast ja kadripäevast
6 Eesti Rahvakalendri veebiväljaanne	https://www.folklore.ee/erk/exhibits/show/november	Koguteose „Eesti rahvakalender“ (1970–1999) veebiväljaanne, novebrikuu tähtpäevade kirjeldused.

Videod

Mardi- ja kadripäevast inspireeritud tänapäevased kunstilised videod.

- Ansambel Kõi muusikavideo. <https://www.youtube.com/watch?v=-OCvVPVktl4>

- Folklooriansambel Maatasa muusikavideo. Kunstiline lähenemine mardi- ja kadripäevale, mis lähtub noorte endi armastusest traditsiooni vastu ja näitab selle kombe olulisust ja elujõulisust nende jaoks. -
https://youtu.be/M_Su5TGJme8?feature=shared

Allikad, mille põhjal on sissekanne koostatud.

Informandid (kohustuslik) Kui kasutasid rohkemate informantide abi, pikenda tabelit ise.	
Ees- ja perekonnanimi Sulgudesse märgi sünniaasta.	Mall Hiimäe (1937)
Andmete kogumise aeg Vähemalt aasta täpsusega. Võib märkida ka perioodi.	Juuli 2018
Andmete kogumise koht Asula täpsusega.	Tartu, Eesti Kirjandusmuuseum
Andmete koguja Võib olla identne informandiga.	Kati Taal
Ees- ja perekonnanimi	Sirli Vahula (1975)
Andmete kogumise aeg	Detsember 2023
Andmete kogumise koht	Veebiintervjuu (Rakvere, Lääne-Virumaa)
Andmete koguja	Kati Taal
Ees- ja perekonnanimi	Jane Vabarna (1980)
Andmete kogumise aeg	Detsember 2023
Andmete kogumise koht	Veebiintervjuu (Värskas, Setomaa)
Andmete koguja	Kati Taal
Ees- ja perekonnanimi	Ahto Raudoja (1974)
Andmete kogumise aeg	01.12.2023
Andmete kogumise koht	Veebiintervjuu (Obinitsa Setomaa /Tartu linn)
Andmete koguja	Kati Taal
Ees- ja perekonnanimi	Kai Kanarik (1983)
Andmete kogumise aeg	Detsember 2023
Andmete kogumise koht	Veebiintervjuu (Järvamaa)
Andmete koguja	Kati Taal
Ees- ja perekonnanimi	Maria Michelson (1987)
Andmete kogumise aeg	Detsember 2023

Andmete kogumise koht Andmete koguja	Veebiintervjuu (Kihnu saar) Kati Taal
Ees- ja perekonnanimi	Jako Reinaste (1981)
Andmete kogumise aeg	Detsember 2023
Andmete kogumise koht Andmete koguja	Veebiintervjuu (Aruküla, Harjumaa) Kati Taal
Ees- ja perekonnanimi	Eve Karu (1955)
Andmete kogumise aeg	Oktoober 2023
Andmete kogumise koht Andmete koguja	Külaorg, Vastseliina, Võru Vald, Võrumaa Kati Taal
Ees- ja perekonnanimi	Mirt Rebane (2014)
Andmete kogumise aeg	
Andmete kogumise koht	Veebiintervjuu (Tallinn, Harjumaa)
Andmete koguja	Kati Taal

Teised allikad	
1	Lühifilm Karula kihelkonna uuemast ja vanemast kadripäeva kombestikust. Filmi tegid Uku Freiberg, Tõnu Kilusk, Edina Csüllög 2020. aasta kadrilaupeval MTÜ Karula Hoiu Ühing eestvedamisel. https://youtu.be/DES4GwWJOVU?feature=shared
2	Kadri Voorandi uuslooming, kadripäevast inspireeritud laul. https://youtu.be/yQrwFaY0kEg?feature=shared
3	KIHNU KADRIPÄEV 2016. Kihnu saare Lemsu küla kadrid 24. novembril 2016.a. Sadama talus. https://www.facebook.com/watch/?v=1285456994849606
4	Kadripäev Sillamäe lasteaias Päikseke 2022. aastal. https://www.youtube.com/watch?v=adxAWlm7iL0
5	